

Φωνή ἐκ βαθέων ἀναβαίνουσα. Ἡ δοξολογικὴ θεολογία τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Ἐναν αἰώνα μετὰ τὴν κοίμησίν του ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης παρουσιάζει τὸ ἐκπληκτικὸ φαινόμενο μιᾶς θαυμαστῆς ἀντοχῆς καὶ μιᾶς αὐξουσας βιβλιογραφίας γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του. Μολονότι ἡ γλώσσα του εἶναι τόσο ἀπόμακρη, μολονότι δέχθηκε οὐκ ὀλίγες ἀμφισβητήσεις ἀπὸ κριτικούς τῆς λογοτεχνίας καὶ μὴ, μολονότι ὁ κόσμος καὶ οἱ ἄξονες τοῦ ἔργου του μοιάζουν νὰ μὴν ἀφοροῦν τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ μέσου Νεοέλληνα, ἐντούτοις τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἡ σπουδὴ τοῦ ἔργου του αὐξάνει ὀλοένα καὶ περισσότερο καὶ μάλιστα μεταφράζεται ἀπρόσμενα καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες γλώσσες. Ἡ ἔρευνα στρέφεται τώρα καὶ στὶς μεταφράσεις ποὺ ἐκπόνησε ὁ Παπαδιαμάντης, οἱ ὁποῖες φωτίζουν καὶ διευρύνουν τὴν ἐργογραφία του. Ἐξἄλλου, ἡ ἐρμηνευτικὴ καὶ πλουραλιστικὴ ἀποτίμησις τοῦ ἔργου του φαίνεται πὼς ὑπερβαίνει πλέον τὴν παλαιὰ ἀντίληψιν ποὺ τὸν στένευε ἄλλοτε στὸν ὀρίζοντα τῆς ποιητικῆς ἠθογραφίας καὶ ἄλλοτε στὸ πλαίσιο τῆς θρησκευτικῆς γραφικότητος τῆς ἀγροτοπαραδοσιακῆς κοινωνίας. Μιὰ σημαντικὴ στροφή στὴν εὐρύτερη μελέτη τοῦ ἔργου του ἀποκαλύπτει πλέον πολλὰς καὶ ποικίλας ἐρμηνευτικὰς ὄψεις τῆς λογοτεχνικῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Σκιαθίτη.

Ὁ ἐκκλησιαστικός, δηλονότι ὁ ὅλος Παπαδιαμάντης, ὅπως ὁ ἴδιος χαράσσει τὶς πνευματικὰς του ρίζας καὶ προϋποθέσεις στὸν *Λαμπριάτικον Ψάλτην* καὶ οἱ ὁποῖες διαπερνοῦν ὡς φωνὴ ἐκ βαθέων ἀναβαίνουσα ὀλόκληρον τὸ ἔργο του, παρέμεινε ξένος ἐν πολλοῖς τόσο στὴν ἀκαδημαϊκὴν θεολογίαν ὅσο καὶ στὸν θρησκευτικὸν ἠθικισμόν. Ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς παλαιότερης ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας ὁ Δ.Σ. Μπαλάνος θεώρησε τὸν Παπαδιαμάντη ἀπλῶς ἠθογράφον μὲ μίαν φυσικὴν γλωσσικὴν ἀκαταστασίαν καὶ ἀκαλαισθησίαν. Κατὰ τὸν Μπαλάνον ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἔργου του καὶ οἱ διθυραμβικὰς κρίσεις τῶν ὁμοτέχνων του χαρακτηρίζονται ὡς ἀκατανόητες ὑπερβολές. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἐχθρὸς τῆς προόδου καὶ πολέμιος τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ, ἓνας νοσταλγὸς τοῦ παρελθόντος ποὺ κόλλησε σὰν ὄστρακον στὴν παράδοσιν καὶ στὸ λαϊκὸν του σπιτί. Ἡ κριτικὴ τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν πεφωτισμένη ἀκαδημαϊκὴν θεολογίαν τοῦ καιροῦ του ὑπῆρξε

ἄδικη καὶ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν τυφλὴ συντηρητικότητά του. Ἡ θρησκευτικότητά του χαρακτηρίζεται ἀφελὴς καὶ γεμάτη ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις. Οἱ μεταφράσεις ποὺ ἔκανε γιὰ λόγους βιοπορισμοῦ δὲν μαρτυροῦν καθόλου μιὰ βαθειὰ θεολογικὴ μόρφωση. Ἡ δὲ θρησκευτικότητά του ὑπῆρξε ἓνα εἶδος μυστικιστικῆς καὶ πανθειστικῆς τυπολατρίας, μὲ ὑπερβολικὴ στενότητα ἀντιλήψεων: «οὔτε ἀγωνιστὴς ἦτο, οὔτε ἀνακαινιστὴς, οὔτε οἰκοδόμος, οὔτε πρωτοπόρος, οὔτε βαθὺς τῆς θεολογίας μύστης». Τὴν ἴδια ἀπόρριψη ἐξέφρασε ὄψιμα καὶ μιὰ ἄλλη κριτικὴ, ποὺ ἐπικεντρώθηκε στὴν προσπάθεια ἠθικῆς καὶ θεολογικῆς ἀποδόμησης τοῦ Παπαδιαμάντη. Πῶς εἶναι δυνατόν, ἀναρωτήθηκε, μεταξὺ ἄλλων, ὁ λόγιος μοναχὸς Θεόκλητος Διονυσιάτης, ἡ εὐρυτάτη Ὁρθόδοξια νὰ κλείνεται καὶ νὰ ἐξαντλεῖται στὸ νησί τῆς Σκιάθου καὶ στοὺς ἥρωες τῶν διηγημάτων του, ἡ ἁγία Ἐκκλησία νὰ ἐρμηνεύεται ἀπὸ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἱερωμένους του, δίχως ἀναφορὰ σὲ πνευματικότερα καὶ θεολογικότερα ἐπίπεδα;

Ἡ ἀφ' ὑψηλοῦ αὐτὴ κριτικὴ κονιορτοποιήθηκε σχεδὸν σήμερα ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴ καὶ θεολογικὴ ἐπαναπροσέγγιση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου. Καὶ τοῦτο ἔγινε δυνατό ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐργώδη προσπάθεια τῆς θεολογικῆς ἀνανέωσης στὴν Ἑλλάδα μὲ ἄξονα τὴν στροφή πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, τὴν πατερικὴ θεολογία καὶ τὴν ἐπανεύρεση τοῦ κοινοτικοῦ καὶ εὐχαριστιακοῦ ἡθους τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ὀρθόδοξης αὐτοσυνειδησίας, τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη φανερῶνει μιὰν ἐκπληκτικὴ γονιμότητα καὶ δημιουργικὴ ἀντίστιξη μεταξὺ θεολογίας καὶ λογοτεχνίας.

Κατ' ἀρχὴν, ἡ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ δημιουργικὴ σύνθεση τῆς τρισχιλιετοῦς ἑλληνικῆς ἔκφρασης, ἀλλὰ συνάμα συνιστᾷ καὶ μιὰν ἀνακαίνιση τῆς πεζογραφίας μέσα ἀπὸ τὴν ἀκριβεία τῆς Λειτουργικῆς γλώσσας καὶ παράδοσης. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς θεολογίας τὸ ἔργο του συγκροτεῖ μιὰ συγκλονιστικὴ ἀνατομία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ταυτόχρονα ἀνάδειξη τοῦ γεγονότος τῆς Ἐκκλησίας ὡς εὐχαριστιακῆς κοινότητας, δίχως μανιχαϊστικὲς ἀντιθέσεις. Περιγράφοντας πρόσωπα καὶ πράγματα, δοξολογώντας τὸ κάλλος τῆς φύσης καὶ ἀνατέμνοντας τὸ ὑπαρξιακὸ βάθος τοῦ κακοῦ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Παπαδιαμάντης συνδέει τὶς ἱστορίες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν προοπτικὴ τῶν ἐσχάτων τῆς Βασιλείας. Μὲ τὴν ἀπαράμιλλη ἀφηγηματικὴ του τέχνη περιγράφει τὴν κοινότητα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς Σκιάθου ἐκκεντρισμένη στὴν εὐχαριστιακὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα ἀπὸ τὸν ὑπαρξιακὸ ρεαλισμὸ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ βασανισμένων ἡρώων του ἡ Ἐκκλησία φανερῶνεται διαρκῶς ὡς μιὰ ἀπτή καὶ βιω-

μένη πραγματικότητα και συνάμα ὡς μία κοσμική λειτουργία πού προσλαμβάνει και ἀναδεικνύει τὸ κάλλος τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ και τὴν μοναδικότητα κάθε ἀνθρώπινου προσώπου.

Στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη σκιαγραφοῦνται ἀπρόσμενα τὰ κριτήρια τοῦ ἀσκητικοῦ ἠθους τῆς Ἐκκλησίας, πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ αὐτάρκεια και ἀξιομισθία, τὴν τεκμαρτὴ καταμέτρηση ἀρετῶν και ἠθικῶν ἐπιτευγμάτων, αὐτὸν τὸν δικανικὸ αὐτοδικαιωτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιὰ μία ἀνθρωπολογία τοῦ βάρους, ἡ ὁποία ἐκτείνεται στὰ πλέον μύχια βάρη τῆς ὑπαρξης. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ἔργα του κάλλιστα θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ἰδιότυπα μετανεωτερικὰ συναξάρια. Ψηλαφώντας τὸ βιβλικὸ ἠθος τῆς μετάνοιας στίς ζωὲς τῶν ταπεινῶν και καταφρονεμένων ἡρώων του, ὁ Παπαδιαμάντης ἀφηγεῖται τὴν περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπου πού ἀνοίγεται στὴν ἐπίσκεψη τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἡ σωτηρία ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ σύνδρομο τοῦ ἠθικισμοῦ, ἡ ὑπαρξιακὴ ἀστοχία και ἀνεπάρκεια διὰ τῆς μετάνοιας μεταποιεῖται σὲ γεγονὸς κοινωνίας μὲ τὴ φιλόανθρωπη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Ἐν τέλει, ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀπύθμενη ἀγάπη, ὁ μανικὸς ἔρως τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος συγχωρεῖ και ἐπανεντάσσει στὸ ζωηφόρο Σῶμα του ἀκόμη και ἐκείνη τὴν ὑπαρξη πού ἄγγιξε τὴν ἔσχατη πτώση και ἀλλοτριώση.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου